

7. Automatisk fredete arkeologiske kulturminner

7.3.6. Skjøtsel: Formidling og tilrettelegging

Kulturminneforvaltningens hovedoppgave er å sikre kulturminner som kilde for kunnskap og opplevelse til beste for dagens og morgendagens mennesker. En viktig strategi er å tilrettelegge kulturmiljøene for allmennheten. Tilrettelegging innebærer synliggjøring (merking og rydding), informasjon (eksempelvis skilt, hefter, bøker og utstillinger) og ordning av atkomst.

Informasjonsbladet er utarbeidet av Riksantikvaren i samarbeid med den øvrige kulturminneforvaltningen.

Utgitt: 1998.

Rekonstruert fangstgrop ved kultursti. Dokka, Gausdal kommune, Oppland. Foto: Jon Sylte.

Formidling er kulturminneforvaltningens viktigste profil mot allmennheten og gir følelsen av at kulturminnene angår oss. Synliggjøring og tilrettelegging gir kulturminnene en meningsfull plass i vårt daglige miljø, og motvirker oppfatningen av at de bare er bryssomme heftelser for utbygging og vekst. Fokuseringen på kulturminnene i våre omgivelser gjør det lettere å akseptere at nåtiden må bære ulemper og kostnadene med å sikre dem for fremtiden.

Det er forvaltningens ansvar å sikre en bærekraftig bruk av vår kulturarv. Tilrettelegging kan føre til slitasje og hærverk, men en synliggjøring gir også beskyttelse. Tilretteleggingens omfang skal derfor være en balanse mellom utvikling og næring, fredning og bevaring.

Formidlingstiltak innebærer ofte nært samarbeid mellom fylkeskommunen/Samisk kulturminneråd og en rekke lokale aktører som skoler, foreninger, grunneiere og kommunale etater. Ved større prosjekter kan det være hensiktsmessig å nedsette en styrings- eller referansegruppe med medlemmer både fra

regionalt og lokalt nivå, i tillegg til grunneiere. Lokalsamfunnet får dermed et «eierforhold» til kulturminnene og ønsker å ta vare på dem. Synliggjøring av kulturminner og kulturhistorie fremstår derfor som en av de viktigste vernestrategiene i et bærekraftig kulturminnevern til fellesskapets beste.

Tilretteleggingsprofil

Tilrettelegging er å skape møteplasser mellom fortid og nåtid. Å oppleve kulturminner der historien har utspilt seg innebærer spenning, nærhet og opprinnelighet. Vi kommer aldri nærmere menneskene i historien enn i møtet med bevarte kulturminner i landskapet. Et slikt møte kan være en sterk opplevelse. Men for å kunne oppleve må vi erkjenne, og vi må ha et minstemål av innsikt og kunnskap. En måte å øke innsynet på er å fjerne vegetasjonen og jordlag som visker ut konturene, og informere om kulturhistoriske sammenhenger og arkeologiske funn. Dette er ikke uproblematisk. Jo mer vi synliggjør og tilrettelegger på stedet, jo mindre blir spenningen ved møtet med fortiden. Vi flytter på en måte de vage spor fra fortiden inn i nåtiden. Det er et dilemma at jo mer frisert og lettfattelig kulturhistorien blir fremstilt, jo mindre spennende blir den.

Det er i dette motsetningsforholdet vi skal finne en tilretteleggingsprofil som bevarer spenningen, samtidig som kulturminnene blir tilgjengelige for folk. Det er derfor viktig å tenke gjennom hva vi ønsker å fortelle før en bestemmer hvordan det skal tilrettelegges med traseer for stier, rydding av vegetasjon, format på skilt, mengde informasjon m.m. Det er sjelden snakk om rett eller galt, men om fornuftige avveininger.

Bruk gjerne stedlig og naturnært materiale. Hellelagt sti på Mortensnes, Unjárgga/Nesseby kommune, Finnmark. Foto: Audhild Schancke.

Mye taler for at vi bør være restriktive med tiltak ute i marka. Forsiktig merking som forklares på kart i et fyldigere hefte er ofte en bedre løsning enn mange, store skilt med lange tekster. Skilt krever også mye vedlikehold.

Formidlingens form og innhold avhenger av hvem man ønsker å nå. Skal den være et lettfattelig opplegg for bussbesøkende med knapp tid og uten forkunnskaper, eller for et publikum som har tid og ønsker innsikt? Det er ikke ubetinget rett at lista skal legges på lavest mulig nivå. Mange steder vil det være god strategi å satse på et fyldig informasjonsopplegg for lokale omvisere og forsiktede tiltak i landskapet.

Man kan også velge midlertidige løsninger. Eksempelvis kan det være aktuelt å sette opp midlertidige skilt ved kulturminner mens et større skjøtselsprosjekt pågår. Informasjonen kan skiftes ut etterhvert som tilretteleggingen utvides. Det

er viktig at det midlertidige ikke blir permanent!

Synliggjøring og tilrettelegging omfatter alt fra rydding av vegetasjon til restaurering og rekonstruksjoner. Å rekonstruere kan være en god løsning hvis en vil formidle kunnskap om kulturminner som er fjernet eller er vanskelig tilgjengelige. Rekonstruksjon er et stort og komplisert tema som ikke tas opp her. Det medfører ofte store kostnader. Rekonstruksjonene kan ha alle typer omfang, fra å konstruere en fangstgrop eller et jernvinneanlegg til oppbygging av hus eller landsby. Valgene avhenger av målsetting, økonomi og lokalsamfunnets interesse for området. En generell regel må være å tilstrebe kvalitet. Målsettingen må være å formidle noe som er så tilnærmet det opprinnelige som mulig. Da skal det ikke lages dårlige etterligninger, kulisser, som ikke har noen informasjons- eller kunnskapsverdi. Tilstrebe ekthet med hensyn til byggeteknikker og materialvalg. Kontakt håndverkere som kan ta i bruk gamle håndverksteknikker. Dyktige fagfolk høyner kvaliteten og informasjonsverdien.

Tilretteleggingsplan

I det følgende gis en rekke råd til planlegging, gjennomføring og oppfølging av kulturminneområder som tilrettelegges. Dette er et meget omfangsrikt arbeidsfelt, hvor informasjonsbladet legger mer vekt på å problematisere avveininger og valg enn detaljert praktisk veiledning.

Når det gjelder mer konkret veiledning, anbefales *Ute-informasjon i naturvern-, friluft- og kulturminneområder. DN håndbok nr 2, 1991*. Boken er utgitt av Direktoratet for naturforvaltning, og kan bestilles samme sted. Denne boken er uunnværlig for alle som driver med ute-informasjon. Boka om-

handler planleggingsarbeid, utforming og innhold, produksjon og materialvalg av skilt, plassering og montering, planlegging og gjennomføring av stier m.v. Her er også nyttige opplysninger om litteratur, adresser, formalia etc.

Et godt tilretteleggingsprosjekt avhenger i stor grad av god planlegging som omfatter alle deler av arbeidet. Det må være nøye sammenheng mellom hva som formidles på stedet og innholdet i folder eller hefte. De ulike elementene i et informasjonsopplegg må planlegges samtidig.

Forberedelser

- Ta kontakt med grunneier fra starten av. Dette gir det beste grunnlaget for et godt samarbeid.
- Sett deg grundig inn i kulturminneområdets kulturhistoriske kontekst, undersøkelser og funn.
- Ta rede på det grunnlaget som finnes for å formidle. Finn ut hva som finnes av litteratur, fotos, tegninger, oppmålinger m.m.
- Innhent kunnskap hos lokalhistorikere eller andre interesserte i lokalsamfunnet. Finn ut om det finnes sagn og muntlig tradisjon knyttet til stedet.
- Inspiser området og få et bilde av kulturminnene, deres tilstand og omgivelser.
- Utform en målsetting for formidlingen og tilretteleggingen.
- Velg tilretteleggingsprofil og informasjonsform. Vurder merking, skilt og hefter i en sammenheng (se nedenfor om informasjonstil-tak).
- Vurder ønsket vegetasjon.
- Vurder behov for rydding av kvist, avfall og annet.
- Vurder i hvilken grad restaurering og annet forarbeid er nødvendig.
- Vurder behov for atkomstveier, parkeringsmuligheter, gjerder o.l. Tenk også på behovet for benker, søppelbøtter og eventuelt lys- eller lyktestolper.

- Vurder samarbeidspartnere m.h.t. gjennomføring og finansiering, og hvilke formelle avklaringer som er nødvendige.
- Hvor skal publikum parkere, og hvor skal skiltene stå? Disse tingene må koordineres med grunneier og eventuelt veivesenet.
- Avklar forholdene med hensyn til skilting, avkjørsel og parkering ved bilvei. Ansvarlig myndighet er kommunen for kommunale veier, og de fylkesvise veikontorene for riks- og fylkesveier, samt privat vei.
- Lag en prosjektplan (se informasjonsblad 7.3.2 om prosjektplaner og avtaler).
- Planen må inneholde vurderinger om synliggjøring, stier og merking, gjerder, hva skal skiltes, hvor skal skiltene stå, skiltprofil, andre informasjonstiltak osv. Se nedenfor.

Synliggjøring, stier og merking

(Se også informasjonsblad 7.3.4 om restaurering og 7.3.5 om etablering og vedlikehold av vegetasjon)

Synliggjøring innebærer å fjerne vegetasjon og å rydde kulturminnens omgivelser slik at kulturminnet blir lett å se og fremtrer på en forståelig

måte for publikum. Men synliggjøring kan også være å fjerne jord og torv, eller å restaurere. En rekke kulturminner er usynlige på overflaten, som f.eks. husrester og boplasser fra ulike perioder. Skilt og brosjyre kan fortelle at kulturminnene finnes, men publikum vil ofte savne noen fysiske spor å knytte teksten til. En løsning kan være å markere disse sporene på markoverflaten med stein, stolper e.l.

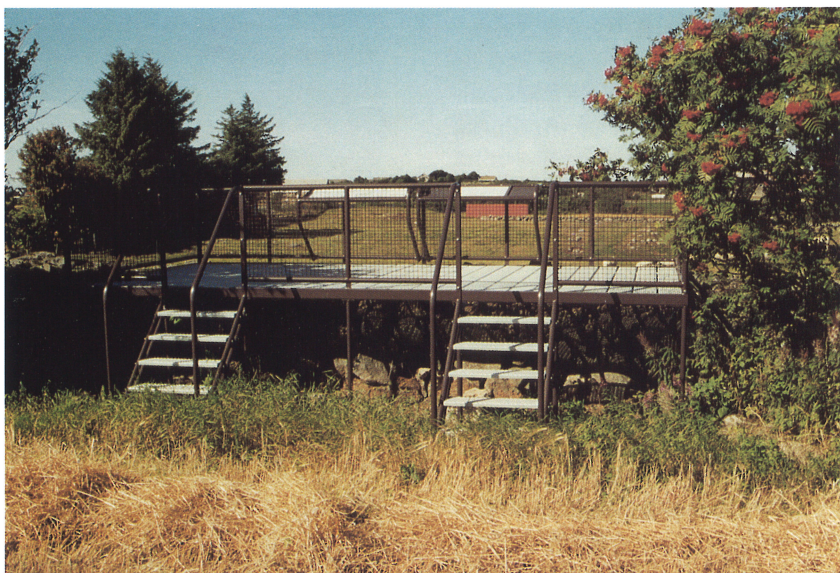
Atkomsten til kulturminnene er av stor betydning. Om det lar seg gjøre å finne kommunikasjonslinjer (veifar, naturlig topografi, sjø, elver) som er relevante i forhold til kulturminnene, er det viktig å utnytte disse. At kulturminnene er noe utilgjengelige er ikke nødvendigvis en ulempe. Det kan gi besøket en egen nerve, og vil for mange oppleves som å forlate vår verden i rom og i tid. Der det er flere kulturminner i et område, er det en god formidlingsstrategi å binde dem sammen med turstier. Å lede ferdsele langs anlagte stier er en god måte å sikre vegetasjonsdekke og kulturminner mot slitasje.

- Vurder om det finnes traseer som er relevante i forhold til det kulturhistoriske tema.

- Vurder om eksisterende stier eller veier kan benyttes eller om det må opparbeides nye.
- Tenk over i hvilken retning trafikken skal gå. Skal den gå begge veier, må det være veivisere i begge retninger.
- Vurder om området skal tilrettelegges for funksjonshemmede. Stier og veier som tilrettelegges for rullestol, kan få tilskudd fra tippemidler gjennom fylkeskommunen. *Tilrettelegging for funksjonshemmede i friluftsområder* inneholder konkrete råd om fysiske tiltak og finansieringsmuligheter. Heftet er utgitt av Nordland fylkeskommune og kan bestilles der. Kontakt også gjerne de funksjonshemmedes organisasjoner regionalt og lokalt.
- Hva slags dekke skal stiene ha? *Stedlig og naturnært materiale* er bra dersom stiene ikke skal skille seg for mye ut fra omgivelsene. Valgene avhenger ellers i stor grad av hvilke grupper man tilrettelegger for. Ofte er det fare for at publikumstrafikk kan ødelegge kulturminner under markoverflaten. Det kan derfor være nødvendig å legge på et dekke også der hvor det er sti eller tråkk fra før. *Treflis* er en lett og billig løsning. Den kan males av ryddet virke. Dersom man ønsker et fastere grunnlag, er *subbus* (komprimert grus) et godt alternativ, eventuelt med geonett under. Subbus kan fås i ulike finhetsgrader og farger. *Heller* er bra på gangveier. Andre alternativ er enkle *treplanker* eller mer forseggjorte *kavleveier*.
- På steder med vegetasjonsdekke der det forventes mye tråkk og slitasje, kan geonett i eller rett under overflaten være en god løsning.

*Sti med subbus. Veien, Ringerike kommune, Buskerud.
Foto: Inger Liv G. Lund.*

Publikumsplattformer kan brukes dersom man vil holde publikum på avstand fra kulturminnet. Plattformer kan også benyttes for å få oversikt og for å kunne se tufter og tun. Oversiktsplattform kan også være en god idé der det er vanskelig å tilrettelegge stiene for rullestol. Men slike plattformer kan ofte være dominerende fremmedelementer. Noen konkurrerer med kulturminnet om oppmerksomheten, andre skjuler kulturminnet. Noen steder vil plattformen ruve i terrenget og forstyrre landskapsinntrykk og utsikt. Utvis derfor varsomhet i materialbruk og utforming av slike plattformer. En god regel er å bygge dem så lave som mulig, og heller utnytte naturlige utsiktspunkt. Plattformer og gangbruer er spesielt aktuelle i tilknytning til bergkunst. Trykkimpregnerte materialer impregnert etter gamle metoder avgir salter som skader berget. De må derfor unngås. Nye impregneringsmetoder er imidlertid på vei inn også i Norge. Xylomer er et firma som arbeider med nye impregneringsmetoder på tre. Firmaet holder til i Kristiansand og har telefon nr. 38 02 29 39. Disse er mer miljøvennlige. Hvorvidt de utskiller stoffer som skader berget vet vi foreløpig ikke noe om. Kjerneved av furu og eik er også holdbare materialer,

men disse inneholder også giftstoffer som vi ikke kjenner virkningen av. Ta kontakt med fagfolk innenfor landbruk, forurensningsmyndigheter o.l. for å få rede på nye forskningsresultater.

Plattformene kan med fordel legges direkte på fjellet uten bolting, jfr. erfaringer bl.a. i Østfold.

Merking av stier, kulturminner og informasjonspunkter er grunnleggende i tilretteleggingen av et kulturmiljø. *En gjennomtenkt merking i kombinasjon med kart og informasjonshefte reduserer behovet for kostnadskrevenende og forstyrrende skilt.* Merkingen skal være mest mulig diskret og helst ikke ses før man *ser etter den*. I små oversiktlige områder kan et retningsskilt være tilstrekkelig, mens veivisere er nødvendige for å lede publikum gjennom i et større landskap. Sjekk nøye at merkingen fungerer, og at merking og kart i hefter o.l. stemmer overens. Test gjerne opplegget på noen som ikke er kjent i området.

Materialvalg må tilpasses miljøet. Merkestikker i tre med logo, er en god og rimelig løsning. Steiner plassert oppå hverandre med bolter fungerer også bra. Se på skiltprofilene fra ulike fylkeskommuner for å få ideer.

Publikumsplattform gir god oversikt over ringtunet bak steingjerdet Hanabergsmarka ved. Jærmuseet, Hå kommune, Rogaland.
Foto: Ragnhild Sjurseike.

Gjerder og stengsler har som funksjon å beskytte eller markere grenser. I sammenheng med kulturminner er gjerdene ofte sikringstiltak som skal skille kulturminnene fra dyr og mennesker. Der kulturminnene ligger i beitemark er ofte området gjerdet inne for å holde bukskapen på plass. Gjerder og porter må fungere slik at dyrene ikke slipper ut når folk går inn og ut. Selvlukkende porter og gjerdeklyv er gode løsninger på dette problemet, også for grunneierne.

Valg av gjerder bør i stor grad bestemmes av funksjonen. Om de skal stenge for dyr, må de være høye nok. Er det for å holde publikum på avstand, kan et lavt gjerde markere dette tilstrekkelig. Materialene må avpasses til miljøet omkring. Ligger kulturminnene i et kulturlandskap, er det naturlig å tilpasse gjerdene til dem som allerede finnes. Skjemmende gjerder som er gamle og falleferdige må enten restaureres eller skiftes ut. For valg av materiale og utforming, se anbefalt litteratur.

Informasjonstiltak

Det er særlig skilt og hefter/foldere som er aktuelle informasjonstiltak i forbindelse med tilrettelegging av kulturminner. Utstillinger kan også være aktuelle, men dette mediet tas ikke opp her.

Skilt og hefter er to svært ulike medier, som man må ha et bevisst forhold til når informasjonstiltakene planlegges. Som regel skal skilt og hefte fungere sammen, og det er viktig at de ulike opplysninger, bil-

ledstoff og betraktninger fordeles på en måte som fungerer i forhold til budskap og publikum. Derfor er det lite heldig å dele opp tilretteleggingsprosjekter i etapper som gjør at skiltene lages ferdig før heftet er nøyte planlagt, eller omvendt.

Skilt er det mest statiske medium som finnes. Det forutsetter at leseren kommer til stedet og står foran skiltet, i en bestemt retning. Skiltet bestemmer leserens ståsted, utsikt, og om han eller hun skal stå eller sitte. Dette legger klare føringer på hva skiltet bør inneholde og ikke inneholde. Leseren vil forvente forklaringer på hva som finnes i sin umiddelbare nærhet, med klare anvisninger til hva som er hvor. Motivasjonen til å tilegne seg velformulerte refleksjoner om arkeologisk teori og metode er sannsynligvis mindre.

Skilt behøver ikke nødvendigvis bare monteres i umiddelbar tilknytning til enkelte kulturminner. Det kan være fornuftig å gi informasjon på steder med overblikk. Etter en bratt oppstigning til et utsiktspunkt er gjerne motivasjonen til stede til å ta en fem minutter pause, og lese en tekst som viser sammenhenger mellom kulturspor i et miljø, eller trekker linjer fra fortid til nåtid. En liten benk i tilknytning til et slikt skilt inviterer også til å ta tid til å la inntrykkene synke noe dypere.

På skilt nytter det lite å gjengi omfangsrike kart som skal vise vei. Leseren har ingen mulighet til å kunne huske disse detaljene etter å ha forlatt skiltet. Det samme kartet vil imidlertid være til stor hjelp i et hefte folk kan ha med på turen. Skiltenes orientering må være i overensstemmelse med virkeligheten. Det hjelper lite om kart og skisser er utformet både vakkert og pedagogisk om de fremstilles opp-ned i forhold til hva leseren ser på stedet. Om forklaringene er aldri så gode, er det av liten nytte om det som beskrives til høyre ligger til

venstre, fordi skiltet ikke kunne monteres der en først hadde tenkt. Dette er kanskje selvsagt, men likevel lett å glemme når en utformer informasjonen langt fra stedet det handler om. Å overlate monteringen av skiltet til andre kan altså være *meget* risikabelt.

Hefte eller foldere har det fortrinn at de kan leses på forhånd, underveis og etter besøket. Leseren bestemmer selv hvor han eller hun ønsker å lese den, både som interessevekkende forberedelse, og som kilde til ettertanke i godstolen hjemme. Innhold og utforming av hefter kan derfor være langt mer variert, kort og oversiktlig eller utfyllende og reflekterende, alt etter målsetting og budsjett. Foldere kan i stor grad overflødiggjøre skilt om de kombineres med merking av viktige punkter i marken.

Ulempen med hefter og foldere er at man må få tak i dem et sted. De må kanskje også kjøpes. Ofte er det ingen naturlige distribusjonsmuligheter i tilknytning til området. Er distribusjon vanskelig, bør en vurdere å legge mer vekt på utfyllende skilting. Det er også praktiske og økonomiske momenter i avveiningen av fordelingen mellom skilting og skriftlig informasjon. Både kostnader og vedlikeholdsarbeid øker i takt med omfanget av skilting.

Innhold på skilt og i trykksaker

- Velg en linje i den historien du ønsker å fortelle, og hold deg til den i tekst og illustrasjoner. Ikke spre det tematiske innholdet for mye.
- Vær bevisst de ulike bestanddelene som skilt og hefter består av. Enhver fremstilling består av overskrift, illustrasjoner, figurtekster, ingress, underoverskrifter og brødetekst. Vær oppmerksom på at de fleste lesere tilnærmer seg stoffet i denne rekkefølgen. Det

Øverst:
Merking av pilegrimsleden. Frøyshov, Hole kommune, Buskerud.

Under:
Diskret merking på nakent berg. Leiknes, Tysfjord kommune, Nordland.
Fotos: Ragnhild Sjurseike.

betyr derfor mye at figurer og overskrifter er dekkende og interessevekkende, at figurteksten forklarer og utdypet illustrasjonen og understreker viktige momenter, og at ingressen både gir nøkkeldata og lyst til å lese videre.

- Velg en konsekvent stil, både i språk og fortellermåte. Skal innholdet være fortellende, spørrende, reflekterende, eller faktoorientert?
- Vær konkret. Unngå generelle begreper som «sosiale forhold», «økonomiske strategier» m.v., fortell heller med rene ord hva dette betyr i praksis.
- Begrens tekstmengden, og gi nok plass til illustrasjoner. Tekstflatene bør ikke overstige 50% av tilgjengelig plass. Resten bør vies figurer og «luft».

Selvlukkende port i kultursti. Tjøtta, Alstadhaug kommune, Nordland. Foto: Ellen-Karin Kolle.

- Husk at oversettelser innebærer at tekstmengden øker betydelig. Besparelsene ved å samkjøre mange språk i ett hefte er gjerne beskjedne i forhold til ulempene. Selv korte tekster blir til store tekstflater og fortrenger illustrasjoner og pusterom. På skilt, hvor alt *må* tilpasses samme oppslag, kan oversettelsene skilles ut grafisk i rammer og med mindre punktstørrelse.
- Vurder målgruppe, alder og kunnskapsbakgrunn. Det er ikke nødvendigvis motsetning mellom et opplegg som er tilpasset folk i nærområdet og tilreisende. Det er ikke sikkert at de som har minst forkunnskaper og dårligst tid skal bestemme nivået.
- Skal skilt eller hefte inneholde en tidsakse? Tidsperspektivet er ofte uklart for publikum, men dette må ikke gjøres til en hovedsak.
- Foreslå litteratur for videre lesning. På denne måten gis det mulighet til å trenge dypere i stoffet. Dette kan være en blanding av litteratur som det refereres til direkte, og litteratur som gir utfyllende forståelse for tema.
- Lag utkast og sett av tid til at tekst og illustrasjoner kan modne, og til at alle samarbeidspartnere får komme med konstruktive bidrag. En ny befarung bidrar til ve-

sentlig kvalitetsøkning, gjennom retting av feil og viktige tillegg.

- Vær nøye med korrektur. Sjekk at alle stedsnavn er i tråd med offisiell skrivemåte, eventuelt lokal skrivemåte om dette er ønsket.
- Vernestatus bør angis ved å vise til lovverk. I tillegg kan holdningsskapende formuleringer gi god effekt. Gi konkrete forklaringer på sammenhengen mellom uheldig atferd og skadevirkninger.
- Bruk av riksvåpen gir autoritet, både på skilt og i hefter. Vær oppmerksom på at det finnes klare retningslinjer for bruken av riksvåpenet, jfr. *Veiledning i bruk av riksvåpenet ved skilting av kulturminner og på trykksaker*, Riksantikvaren 1993.
- Krediter gjerne samarbeidspartnere på hovedskilt og i hefte. Dette kan gjøres ved bruk av kommune- og fylkesvåpen eller logo.
- Historiene som fortelles om kulturminner er ikke endelige sannheert. Det som formidles er heller ikke skapt av institusjoner og etater, selv om disse stiller seg bak tekster og illustrasjonsvalg. Innhold og fremstilling har utgangspunkt i faglig ståsted og perspektiv, knyttet til fagpersoner. Å oppgi hovedansvarlig er å tydeliggjøre dette, samtidig som han eller hun krediteres. En eventuell ar-

beidsgruppe bør nevnes på lik linje med fotografer, illustratører og formgiver. Dette er viktig «produktinformasjon» som alltid bør oppgis, men gjerne på en lite fremtredende måte. Følg retningslinjene i Lov om åndsverk.

Format og utforming av skilt

Det er som regel penger å spare ved å holde seg til standardstørrelser som f.eks. A-format. Formatene A4 og A3 blir som regel brukt til skilt på de enkelte lokaliteter. A1 og A0 blir oftest brukt til informasjonstavler for kulturmiljøer, kulturstier og andre større tilrettelagte områder.

Bruk gode fagfolk til å foreta den grafiske utformingen. Det høyner kvaliteten på produktet. Vær oppmerksom på at variasjonene er store med hensyn til pris, kvalitet, samarbeids- og gjennomføringsevne. Innhent tilbud og priser.

Svart/hvitt velges ofte av prishensyn. Dersom man velger flere farger bør man forsikre seg om at de ikke falmer. Det kan være en fordel å få til en standardisert fargeprofil slik at skiltene ikke blir for ulike, men her kan det være motstridende synspunkter hos samarbeidspartnere.

Skilt må være leservennlige og ikke bare estetisk vakre. For eksempel er lesbarheten knyttet til farge på tekst og underlag. Svart tekst på hvit bunn fungerer best. Velg også en skrifttype som er lett å lese.

Holdbarhet er sentralt for skilt som skal stå utendørs. De skal tåle vær og vind og helst kreve lite vedlikehold. Dersom skiltplatene er solide og holdbare, fremstår kulturminneområdene som velholdte. *Tenk på muligheten for hærverk. Man må velge løsninger man har råd til å erstatte.*

Trykkm metode varierer. De vanligste teknikkene er:

- Plastinnbaking av trykk på papir. Dette er en billig, men ikke spesielt holdbar løsning.
- Selvklebende plastfolie på ulike plater, både klare og ikke-transparente. Hvis plastfolien klebes speilvendt på en klar plate, vil platen virke beskyttende. Kan utformes i 4-farget trykk. Dette er en løsning som er gunstig prismessig.
- Direkte trykk (silketrykk o.l.) på plater av tre, plast, glass, metall m.v. Dette er en mer kostbar metode, men den gir et holdbart og pent produkt.
- Speilvendt trykk på klar plate, slik at trykkplaten beskytter, er en teknikk som kan brukes både ved direkte trykk og ved selvklebende folie. Teknikken vil ofte kreve en bunnplate i tillegg.
- Metallfoto (se «Fotefar»-prosjektets skiltprofil). Kun én farge. Rimelig pris og god holdbarhet.
- Graverte og støpte metallskilt, hovedsakelig i bronse og messing. Tekst og illustrasjoner kan fremstilles i negativt eller positivt relieff. Denne metoden er kostbar, men gir et meget holdbart produkt. Den egner seg godt der det er behov for små og diskret skilt, f.eks. på bygninger.

Format, teknikk og materiale varierer etter målsetting. Et lite og verdig metallskilt passer bra til f.eks. en bauta, mens prangende, fargesprakende skilt ikke gjør seg så godt.

Hefter og brosjyrer er ofte et større arbeid med hensyn til utforming og produksjon. Engasjer formgiver, reklamebyrå eller andre spesialister på grafisk utforming. Vær oppmerksom på at arbeidet koster tid og penger. Legg ikke listen for høyt, men se hva man får for pengene som er til rådighet før man setter i gang.

Montering og plassering av skilt
Skiltplatene kan monteres direkte på fjell (avstandshylse), stein, trevegg e.l. Montering på stativ kan skje på steinsokkel eller stativ i tre eller aluminium. Her finnes mange ulike løsninger. Materialvalg og montering bør tilpasses stedet og krav til holdbarhet. Noen fylkeskommuner har utarbeidet skiltprofiler, og det anbefales å se gjennom disse (referer). Skråstilte skiltplater kan være lettere å lese enn loddrette flater.

Rammen fungerer ofte praktisk som et ledd i monteringen og stiver opp trykkplaten. Den kan også ha en estetisk funksjon og skjule ujevnheter m.m. i kanten av skiltplaten. Aluminiumsrammer egner seg godt, de er holdbare og ofte diskrete. Men materialvalg er en avveining i forhold til omgivelsene og økonomiske rammer. Man kan også montere skilt direkte, uten ramme. Ved montering tilpasses avstandshylse for å få skiltet til å ligge støtt og jevnt på underlaget.

Monteringen skal ellers ta hensyn til

- at skiltet ikke blir så lett skadet
- at vann renner av skiltplaten, og ikke renner inn mellom de ulike elementene
- riktig lesehøyde - skal det tas hensyn til barn og eventuelt rullestolbrukere?
- leseavstand – hvor har man tenkt at publikum skal stå?

Plassering må avhenge av følgende faktorer:

- Det må være nøye samsvar mellom plassering og innhold på skiltene. Stedsangivelsen må være avpasset i forhold til ståsted. Særlig viktig er dette for kart og skisser. Det er lite hjelp i kart som har nordpil forskriftsmessig opp, når det er opp/ned i forhold til hva man ser på stedet.
- Lokaltitesskilt skal være lett å finne samtidig som det *ikke skal skjemme eller dominere* kulturminnet. Hovedskilt/informasjons-tavle ved vei eller parkeringsplass skal imidlertid fange oppmerksomhet. Ta hensyn til dette ved skiltstørrelse, fargebruk, montering og plassering.
- Tenk på fotovinkel. Det skal være mulig å ta et godt bilde av kulturminnet uten at skiltet kommer med.
- Det som skiltet beskriver, må være synlig til enhver tid. Dette kan være et problem i deler av landet hvor tilveksten av vegetasjon er sterk og skjøtselsarbeidet ikke blir fulgt opp.
- Det har lett for å danne seg grøper, gjørme og vanddammer foran skilt og tavler. Legg gjerne en steinhelle eller en annen liten plattform foran. Publikum skal helst kunne lese skiltet tørrskodd.

Oppfølging og vedlikehold

(Se også informasjonsblad 7.3.1 Vernestrategi og velferdsgode, 7.3.2 Skjøtselsplaner og skjøtselsavtaler og 7.3.5 Vegetasjon)

Betydningen av oppfølging og vedlikehold blir understreket flere steder i denne skjøtselsveilederen. Har man først satt i gang et formidlings- og tilretteleggingsprosjekt, må man forsikre seg om at stedet ikke gror til, at skilter og merking blir reparert/ byttet ut etter slitasje, hærverk o.l. og at atkomstveiene holdes åpne. Et skjøtselsprosjekt bør utset-

Skiltplate med glass og avstandshylse. «Fotefar mot nord», Birtavarre, Gáivuotna/Kåfjord kommune, Troms.

Foto: Anne Karine Sandmo.

tes eller skrinlegges dersom praktisk og økonomisk oppfølging ikke kan sikres.

Fylkeskommunen/Samisk kulturminneråd har det formelle ansvaret i henhold til loven, men den beste garantien for god oppfølging er å spille på lag med lokalsamfunnet. Ofte kommer initiativ til tilretteleggingsprosjekter nettopp fra lokalt hold, og det vil som regel svare seg å bruke tid på å vedlikeholde eller øke interessen i lokalmiljøet. Tilsyn og vedlikehold må sikres på lokalt nivå gjennom forpliktende skjøtselsavtaler med grunneiere, kommune, skoler, historielag eller andre institusjoner og organisasjoner.

Revisjon av prosjektplaner og forhandling av avtaler er også en viktig del av det løpende samarbeidet mellom fylkeskommunen/ Samisk kulturminneråd og lokale aktører.

- Vedlikeholdet må omfatte alle elementene i prosjektet: Uteområder, skilt, merking og skriftlig informasjon.
- Ansvar for tilsyn og vedlikehold skal fastsettes i skjøtselsavtalen.
- Fylkeskommunen/Samisk kulturminneråd må følge opp sitt ansvar som faglig instans.
- Revider skjøtselsplan og forhandle avtalen etter behov.

Litteratur

Buskerud fylkeskommune, Kulturadministrasjonen: *Plan for skilting av kulturminne i Buskerud*.

Drammen 1992

Direktoratet for naturforvaltning:

Ute-informasjon i naturvern, friluftslivs- og kulturminneområder. Trondheim 1991 (DN-håndbok 2)

Direktoratet for naturforvaltning:

Gamle veger og vegfar. Bruk – vern – vedlikehold. Trondheim 1994 (DN-håndbok 5)

Ekarv, Margareta, Olofsson, Elisabet og Ed, Björn: *Smaka på orden – om texter i utstillinger*. Stockholm 1991

Gustafsson, John-Eric: *Hägnader och stängsel i kulturlandskapet*. Stockholm, Riksantikvarieämbetet, 1991. (Praktisk fornvård 1)

Fotefar mot nord (Finnmark, Nordland, Nord-Trøndelag og Troms fylkeskommuner):

Skiltprofil. Grafisk profil. 1994

Fylkeskonservatoren i Vest-Agder:

Tilrettelegging av kulturminner. Kristiansand 1993

Hordaland fylkeskommune, Kulturstaten og Kulturlandskapsentret: *Profilhandbok for kulturminneskilt i Hordaland*. Bergen 1993

Kulturdepartementet: *Lov 18. mai 1990 om stadnamn*. Oslo 1994 (Rundskriv V-5/94)

Lov av 12. mai 1961 nr 2 om opphavsrett til åndsverk m.v. (åndsverkloven). Oslo 1996

Nordland fylkeskommune, Fylkesrådet for funksjonshemmede:

Tilrettelegging for funksjonshemmede i friluftsområder. Ideer og veiledning. Bodø 1995

Riksantikvaren: *Veiledning i bruk av riksvåpenet ved skilting av kulturminner og på trykksaker*. Oslo 1993